

BOSHLANG'ICH TA'LIM TA'LIM TIZIMIDA MA'NAVY-AXLOQIY TARBIYANING ASOSIY TUSHUNCHALARINI SHAKLLANTIRISH

Namangan viloyati Norin tumani 9-umumiy o'rta ta'lim maktabi boshlang'ich sinf
o'qituvchisi Qironova Shohibaxon Isroilovna

Annotatsiya: Maqolada umumiy o'rta ta'lim tizimida dars jarayonlarida o'quvchi-yoshlarga ma'naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy tushunchalari: xulq-odob, burch, vijdon, adolat kabilarni singdirish masalalari yoritilgan. Inson rivojlanishida ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ahamiyati ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim-tarbiya, ma'naviyat, madaniyat, ma'rifat, o'quvchi shaxsi, demokratiya, burch, majburiyat, axloq, odob, iqtidor, aql, e'tiqod, kamtarlik, halollik, vatanparvarlik, diyonat, poklik, komil shaxs.

Bugungi kunda biz huquqiy demokratik davlat va fuqorolik jamiyati asoslarini qurishga dadil kirishdik. Bunday sharoitda yurtboshimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek "Bugungi shidatli zamonda yoshlar oldidda yangi-yangi, buyuk imkoniyatlar ochmoqda. Shu bilan birga, ularni ilgari ko'rilmagan turli yovuz xavf-xatarlarga ham duchor qilmoqda. G'arazli kuchlar sodda, g'o'r bolalarni o'z ota-onasiga, o'z yurtiga qarshi qayrab, ularning hayotiga, umriga zomin bo'lmoqda. Bunday keskin va tahlikali sharoitida biz ota-onalar, ustoz-murabbiylar, jamoatchilik, mahalla-ko'y bu masalada hushyorlik va ogohlikni yanada oshirishimiz kerak. Bolalarimizni birovlarining qo'lga berib qo'ymasdan, ularni o'zimiz tarbiyalashimiz lozim".

Bugun shiddat bilan o'zgarib borayotgan dunyoda globallashuv jarayonlarining ijobiy tomonlari bilan bir qatorda, uning salbiy oqibatlarini ham hayotimizga kirib kelmoqda. Shu ma'noda turli ma'naviy tahdidlardan hayotimizni asrash, ma'naviy bo'shliqqa yo'l qo'ymaslik uchun, avvalambor, sog'lom g'oyalar orqali, jahon maydonida yuz berayotgan keskin aql-zakovat va iste'dod musobaqasida bellashuvga qodir bo'lishimiz lozim. Bunday bellashuvga kirishadigan shaxsning nafaqat bilimi, balki uning axloqiy qarashlari yuqori darajada shakllangan bo'lishi lozim. Dunyodagi har bir xalqning tili, xarakteri va tafakkur-tarzi turli bo'lgani kabi milliy xulq-atvori, odob-axloqi, muomala madaniyati, urf-odatlar ham farqlidir. Lekin umuminsoniy ahamiyatga molik bo'lgan mehr-muhabbat, sharm-hayo, rahm-shavqat, hurmat-izzat va qadr-qimmat degan tuyg'ular borki, bu barcha xalqlar uchun birdek go'zal fazilat hisoblanadi. Bir so'z bilan aytganda, odob millat tanlamaydi. Chunki, odob – inson haqida yoqimli taassurot uyg'otadigan, shuningdek, jamoa, milliy urf-odatlarga asoslangan go'zal xatti-harakatlarni o'z ichiga oladi. Bu xatti-harakatlarning barchasi insonni ezgu ishlarga, bunyodkorlikka yetaklaydi.

Davlatimiz birinchi rahbari Islom Karimov mustaqillikning dastlabki yillaridayoq “Bizga bitiruvchilar emas, maktab ta’lim va tarbiyasini ko‘rgan shaxslar kerak”, deya ta’lim xodimlari oldiga vazifa qo‘ygan edi.

Darhaqiqat, tarbiya haqida gapirar ekanmiz, u inson ma’naviyatning ko‘zgasidir. Buyuk tarixga ega bo‘lgan xalqning ma’naviyati ham buyuk bo‘ladi. Chunki buyuk ma’naviyatga ega bo‘lmagan xalq, buyuk kelajak yarata olmaydi. Demak, ma’naviyat insonning barcha qarashlarining mezonidir.

Shu o‘rinda shaxsning ma’naviyatini shakllantirishda tarbiyaning o‘rniga to‘xtalish lozimdir. Tarbiya insonni inson qiladigan azaliy qadriyatdir. Aslida, ta’lim ham, tarbiya ham ong mahsulidir, lekin ayni vaqtda ong darajasi va uning rivojini belgilaydigan, ya’ni xalq ma’naviyatini shakllantiradigan va boyitadigan eng muhim omildir. Binobarin, ta’lim-tarbiya tizimini va shu asosda ongni o‘zgartirmasdan turib, ma’naviyatni yuksaltirib bo‘lmaydi.

Qomusiy olimlarimizdan Al-Xorazmiyning ilmiy bilimlar sohasidagi kashfiyotlari, Abu Nasr Farobiyning fozil inson haqidagi talimoti, Abu Rayhon Beruniyning ilmiy bilish yo‘llari, ilm-hunarni egallash, axloqlilikning belgilari va uni tarkib toptirishga oid qarashlari, Abu Ali ibn Sinoning aqliy, axloqiy, jismoniy kamolotga oid qarashlari barkamol inson tarbiyasida muhim o‘rin tutadi. Shu sababdan milliy qadriyatlarimiz, xususan, “Avesto”, mutafakkirlarimiz Imom Buxoriy, Mirzo Ulug‘bek, Alisher Navoiyning tarbiya sohasiga oid boy merosini o‘rganish va hayotiy faoliyatiga aylantirish o‘quvchi-yoshlarimizning vazifasidir.

Umuman olganda, bunday faoliyat asosida insonning kamoloti ilm-fanni egallab, yuksak axloqqa erishgandagina namoyon bo‘ladi degan g‘oya yotadi.

Abdulla Avloniy “Turkiy Guliston yoxud axloq” asarida ta’kidlaganidek, Bolaning yetuk tarbiya topishida ijtimoiy muhit, oilaning o‘rni, shuningdek, sog‘lom insonni tarbiyalash, tafakkurini rivojlantirish, o‘quvchini fikrlashga o‘rgatish, yanada muhimi – axloq tarbiyasi – yaxshi xulq va odatlarni tarkib toptirish bugungi kunda dolzarb masalalardan hisoblanadi.

Mazkur maqolada xulq-odob madaniyati tushunchasi, uning tarkibiy qismlari, maqsad va vazifalari, omillari, shuningdek, yoshlarda vatanparvarlik va yuksak ma’naviyatni shakllantirishning yo‘nalishlari bayon qilingan.

Maqola mavzuning dolzarbligi: ayrim o‘quvchi yoshlarda uchrayotgan g‘oyaviy bo‘shliqqa yo‘l qo‘ymaslik, mavjud odob-axloq qoidalarga to‘la amal qilish yo‘l-yo‘riqlari ko‘rsatilgan.

Shaxs ma’naviyatini rivojlantirishda ham, barkamol inson voyaga yetkazishda ham ularning ham ma’naviy-axloqiy tarbiyalash muhim ijtimoiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya shaxsdagi bundyodkorlik, tashabbuskorlik, ijodkorlik, tadbirkorlik g'oyalarining yuqori darajada bo'lishini ta'minlaydigan; yetuklikka, komillikka yetaklaydigan, aniq maqsadni o'zida mujassam etgan jarayon hisoblanadi.

Barkamol shaxs, komil inson aql-zakovatli, axloq-odobli, iqtidorli, bilim saviyasi yuqori, zukko, ishbilarmon, tadbirkor, tashabbuskor, kishilardir. Huquqiy demokratik davlat va fuqorolik jamiyatini aql-zakovati past, sayoz bilimli, ishning ko'zini bilmaydigan, o'zgalarni o'ziga ergashtira olmaydigan, tashabbusiz, ma'naviy-axloqiy saviyasi sust kishilar qurib bo'lmaydi. Zero, o'zbek tarbiyashunosligining asoschisi, buyuk ma'rifatparvar Abdulla Avloniy aytilganidek: "Alhosil, tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat, yo saodat, yo falokat masalasidir".

Demak, oldimizda turgan buyuk va ezgu maqsadlarimiz- huquqiy demokratik davlatni rivojlantirish va fuqorolik jamiyatini qurish, obod va ozod Vatan, erkin va farovon hayotini qurish, mamlakatning jahon hamjamiyatidagi obro'-e'tiborini yuksaltirish uchun, avvalambor barkamol avlod, o'sib-unib kelayotgan farzandlarimizni yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatli insonlar qilib tarbiyalash zarur.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarini boshlang'ich sinfdan boshlab "Tarbiyaviy soat" fanidagi mavzular va turli ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar, targ'ibot ishlari olib borilyotganda axloq qoidalari bilan "ma'naviyat", "ma'rifat", "madaniyat", "ma'naviy meros manbalari", "tarixiy voqelik" atamaları va tushunchalari mohiyat mazmunini ochish va kengaytirish, o'quvchilarda ma'naviy meros, milliy qadriyatlarga hurmat e'tiborni, ularni asrash va ko'paytirish his-tuyg'usini tarbiyalash, shuningdek, iymon –e'tiqod, sabr-bardosh, kamtarlik, diyonat, o'zaro yordam, insonparvarli, vatanparvarlik kabi ma'naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy tushunchalarini singdirish hamda ularni amalda qo'llay olish malakalarini shakllantirish lozim.

Shu o'rinda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ayrim kategoriyalari mazmuni ustida to'xtalib o'tish joizdir. Aql-zakovat moddiy va ma'naviy dunyodagi narsa va hodisalarning mohiyat-mazmunini anglash omilidir. Inson o'z aql –zakovati yordamida fan-texnika yutuqlarini, ijtimoiy tajribalarini o'rganib, o'zlashtirib ma'naviy-axloqiy hayotning tub mohiyatini tushunib boradi. Natijada o'z hayotini, ma'naviy-axloqiy hayotning tub mohiyatini tushunib boradi. Oqibatda o'z hayotini ma'naviy-ahloqiy fazilatlarini ongli boshqarishga odatlanadi. Aql-bilimlar yordamida charxlanib qarashlar, tasavvurlar, tajribalarni shakllantiradi. Ularning ijobiy, salbiy tomonlarini anglashga ko'maklashadi. Aqllilik ilm o'rganish orqali takomillashib, insonlarning ongli hayoti va turmush tarzini tashkil etadi. Shuningdek, aql-idrokning tantana qilishini, ishonchga aylanishini ta'minlaydi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning yana bir omili xulq-odobdir. Xulq-odob ma'naviy-axloqiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi sifatida har bir insonning o'zida yoki jamoa bilan

muloqotidagi o'zini tuta bilishda, yurish turishda, xatti-harakatlarida namoyon bo'ladigan, jamiyatning axloqiy me'yorlaridir.

Xulq-odob bezagi, odob xulq ko'zgusi deydi donishmand xalqimiz. Ular birgalikda yetuklik, ezgulik, insoniylik namunasini tashkil etadi. Xulq-odob aql bilan paydo qilinadi. Ular aqlning suyanchig'i hisoblanadi. Shunga binoan "Odob bozorda sotilmaydi", "Odotsiz aql-aqlsiz odob yo'q", "Odobi yo'qning aqli yo'q" naqlari xalq o'rtasida keng tarqalgan.

Odob – inson haqida yoqimli taassurot uyg'otadi-gan, lekin jamoa, jamiyat va insoniyat hayotida burilish yasaydigan darajada muhim ahamiyatga ega bo'lgan, milliy urf-odatlariga asoslangan chiroyli xatti-harakatlarni o'z ichiga oladi.

Xulq – oila, jamoa, mahalla-ko'y miqyosida ahamiyatli bo'lgan, ammo jamiyat va insoniyat hayotiga sezilarli darajada ko'zga tashlanadi hamda yaxshilik va yomonlik, mehmondo'stlik kabi ma'naviy axloqiy tamoyilni o'zida namoyon etadi, yoqimli insoniy xatti-harakatlarning majmuidir.

Burch – muhim mezoniy tushuncha. Burch, mohiyatan, jamiyat, davlat va shaxslarga nisbatan muayyan individdagi munosabat, ular oldidagi majburiyat.

Kundalik hayotimizda uchrab turadigan o'zimiz bilib bilmaydigan, ammo ijtimoiy turmushda har doim qo'llashimiz zarur bo'lgan xulq-odob qoidalari mavjud. Ana shu qoidalarini o'z faoliyatiga singdirish uchun o'quvchi shaxsga aniq maqsadga qaratilgan harakat zarur. Oddiy voqeadan buyuk kashfiyotni kashf etish mumkin bo'lmas, ammo oddiy harakat, chiroyli xulq-odob yordamida yirik muvaffaqiyatga erishish mumkin. Shuning uchun o'quvchi xulq-odobiga e'tiborsiz bo'lmasligi kerak. Mayda-chuydalarni ko'zdan qochirmaslik har bir o'quvchida hushyorlikni oshiradi. Xulq-odobda har bir narsa muhim hisoblanadi. Xulq-odob o'quvchilarni qalban bir-birlariga bog'laydigan ruhiy manba hisoblanadi. Shu bois xulq-odob madaniyatini umumta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi, oliy ta'lim muassasalari, ishlab chiqarish birlashmalari, nodavlat-notijorat tashkilotlari va mahallalarda yoshlar o'rtasida bosqichma-bosqich targ'ib qilish shakllarni amalga oshirmoq kerak. Ular quydagi bosqichlardir:

Birinchi bosqich

Umumta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi, oliy ta'lim muassasalari, ishlab chiqarish birlashmalari, nodavlat-notijorat jamoat tashkilotlari va mahallalarni ma'ruza matnlari, ma'ruzaning elektron shakllari va uslubiy yo'riqnomalar bilan ta'minlash.

Ma'ruzaning asosiy yo'nalishlari va unda ilgari surilgan g'oya va fikrlarni yoshlar bilan ishlaydigan tashkilotlar jamoalar o'rtasida "Ma'naviyat soati", "davra suhbat", seminar, jonli muloqot shakllarida chuqur va atroflicha o'rganish.

Xulq-odob madaniyatini targ'ib etishga doir videorolik, ko'rsatuv va eshittirishlar, multimedia vositalarini yaratish.

Ikkinchi bosqich

Xulq-odob madaniyati targ'ib etuvchi guruh a'zolarining mazkur yo'nalishda ko'tarilgan masalalarning milliy va umuminsoniy ahamiyatiga chuqur kirib borishi.

Ma'ruzaning asosiy yo'nalishlarini keng targ'ib etishga qaratilgan ma'naviy-ma'rifiy tadbirlar tashkil qilish va ularga soha mutaxassislarini, shoir, yozuvchi va mahalla faollari jalb etish.

Xulq-atvor madaniyatiga doir fazilatlar bo'yicha targ'ibot materiallaridan tizimli ravishda foydalanib, yoshlar ongida milliy g'urur va iftixor tuyg'usiga nisbatan qadriyatli munosabatni qaror toptirish

Uchinchi bosqich

Vazirlik, umumta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tizimi, oliy ta'lim muassasalari, ishlab chiqarish birlashmalari, nodavlat-notijorat jamoat tashkilotlari va mahallalarda orttirilgan ilg'or tajribalarni o'zaro ommalashtirish va ular yuzasidan tajriba almashish.

Targ'ibot va tashviqot ishlarining ta'sirchan usullarini keng qo'llash va erishilayotgan yutuqlarni ommaviy axborot vositalarida muntazam yoritib borish.

Yoshlarda xulq-odob madaniyatini shakllantirishga doir muntazam ravishda mafkuraviy profilaktika va korrekciya ishlarini tizimli yo'lga qo'yish.

Bu bosqich ishlarini boshlang'ich ta'limdan boshlab tog'ri yo'lga qo'ya olsak o'quvchilarda yuqorida ko'rsatilgan odob qoidalarga amal qiladigan va yuksak fazilatli komil shaxslarni yetishtira olamiz.

Aks holda, ya'ni tarbiya masalasiga jiddiy e'tibor bermaslik va boshlang'ich sinfdayoq tarbiya nuqsoni bor o'quvchilar bilan oila va mahalla hamkorligida individual ishlarni sayoz olib borish oqibatida keyinroq bu xato kattalashadi va oqibatda hali-hanuzgacha ayrim yoshlarimiz ma'naviyati va ruhiyatidagi G'arb madaniyati ko'p hollarda milliy ruhiyatimizdan ustunroq namoyon bo'layotganini, ayrim yoshlarimiz bilib-bilmay vayronkor (jumladan diniy ekstremizm, terorizm) g'oyalar ta'siriga duchor bo'layotganini, yoshlarmizda siyosiy yetuklik yetishmayotganligini, nafaqat mamlakatda, balki jahonda yuz berayotgan o'zgarishlarga befarq bo'lish, loqaydlik holatlari mavjudligini, yoshlarimiz orasida kitob o'qishdan ko'ra kompyuter o'yinlarini oldida vaqt o'tkazish, mazmunan sayoz bo'lgan turli xil janrdagi musiqalar eshittirish, filmlar tomosha qilish odat tusiga kirib borayotganligini va hokazo holatlarini guvohi bo'lyapmiz. Shuning uchun birinchi o'rinda

oilada va ustoz-murabbiylar va eng asosiysi har bir o'zbek xalqi fuqorosi loqayd, beparvo bo'lmasligi kerak.

Aytadilar-ki, dushmanlardan qo'rqma, nari borsa, ular seni o'ldirishi mumkin. Do'stlardan qo'rqma, nari borsa, ular senga xiyonat qilishi mumkin. Befarq odamlardan qo'rq, ular seni o'ldirmaydi ham, sotmaydi ham, faqat ularning jim va beparvo qarab turishi tufayli yer yuzida xiyonat va qotilliklar sodir bo'laveradi. Birovning hayotiga, yon-atrofdagi sodir bo'layotgan voqea-hodisalarga betaraf va beparvo qarab, shunchaki kuzatuvchi bo'lib yashaydigan odamdan hech qachon yaxshilik chiqmaydi. Beparvo odam dushmandan ham xavfliroqdir. Chunki dushmanning kimligi, asl qiyofasi siz uchun oldindan ma'lum bo'ladi.

Yuqoridagi fikrlardan kelin chiqib aytganda poklik, halol, iymonli kishining muhim fazilati ekanligini boshlang'ich sinfdanoq bola ongiga tarbiyaviy soat va ma'naviy tadbirlar, turli ma'naviy merosimizni integratsion darslar orqali singdirib borish kerak.

Insonning yaxshi va yomon odatlari uning pokligi va halolligiga bog'liq ekanligi tog'risidagi hadis, ertak, hikoya, masallar orqali tushuntirish ham zarur. Boshlang'ich sinfalarda o'qitiladigan o'qish fani mazmunidan joy olgan rostgo'ylik, to'g'rilik, halollik, axloqiy tarbiya to'g'risidagi, ayniqsa, uning asosiy burchini his qilishga o'rnatish huquqiy demokratik davlat va fuqoralik jamiyatini qurishdagi o'z burchlarini teran angelaydi va shuning bilan birga komil inson bo'lish, halollik va adolat bilan hayot kechirish kabi olijanob fazilatlarining ma'no-mazmunini nafaqat chuqur anglash, balki ana shunday xususiyatlarga ega bo'lish, ularga amal qilib yashash – odamzodning ma'naviy boyligini belgilab beradigan asosiy mezon ekanligini teran angelaydi.

Qolaversa, boshlang'ich ta'limda o'qitiladigan fanlar mazmuniga Vatan tuyg'usi, milliy g'urur, an'ana va milliy qadiryatlarimizni o'quvchilar ongiga singdirish hamda muomala madaniyati, ovqatlanish, kiyinish, saranjom-sarishtalik, odobli, mehnatsevar bo'lish kabi insoniy sifatlarni shakllantirib borish lozim. Bundan tashqari tasviriy san'at, musiqa, odobnoma darslari hamda badiiy asarlar orqali o'quvchilar qalbida xalqqa, ona Vatanga nisbatan muhabbat tuyg'usi tarkib toptirishga e'tiborni kuchaytirish kerak.

O'quvchilar ma'naviy tarbiya berishni uch yo'nalishda olib borgan ma'qul:

1. O'quvchilar ma'naviyatini shakllantirishga ijobiy ta'sirlar.
2. O'quvchilar ma'naviyatini shakllantirishga salbiy ta'sirlar va ularni bartaraf etish.
3. O'quvchilar ma'naviyatini shakllantirishga multimedial ta'lim texnologiyalarini ishlab chiqish va undan amalyotda keng foydalanishga erishish.
4. Tarbiyaviy soat darslar mavzularni ko'rgazmali yondashishga olib keluvchi metodlar va usullar:

–everistik suhbatlar (savol-javob uslubi), rejali boyitadigan suhbatlar, ekskursiyalar, ijodiy ishlar, mustaqil ishlar,antomimika, sahna ko'rinishlari, namunali qiroat bilan o'qish, insho yozish, diktant, bayon yozish, matematik masalalarni yechish.

Shuningdek, multemediyali, integratsiyalshgan usullar ta'lim samaradorligi oshirishda quydagi ta'limiy va tarbiyaviy afzalliklarga ega:

-axborotning xilma-xilligi: matn, lavha, bezak, nutq, musiqa, videofilmlardan parchalar, telekadrlar, animatsiyalardan foydalanishga erishiladi.

-”Inson –kompyuter” interaktiv muloqotning yangi darajasi ancha keng bo'ladi va undan har tomonlama axborotni oladi;

-o'quvchilarga ta'lim olishda ijodiy munosabat uyg'otadi va bu o'z navbatida ularga ishonchni shakllantiradi;

-o'quvchilar taffakkurini faollashtiradi;

-o'z-o'zini namoyish etish imkonini beradi;

-turli fikr va mulohazalarga diqqatini jalb qilishni o'rganadi;

-yangi fikr-mulohazani bildirishga va o'zgartirishga ruhan tayyor bo'ladi;

-ta'lim-tarbiyani, odamiylik sifatlarini qunt bilan singdira boriladi;

-keng bilim saviyaga ega bo'lish, turli bilimlardan xabardor bo'ladi;

-o'z ishiga ijodiy yondashadi;

-o'quvchini inividuallik qiyofasini shakllantiriladi.

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlash mumkinki, ta'lim mazmunini boyitishga oid ishlarni muntazam ravishda olib borish zarur. O'quvchilar ma'naviyatini shakllantirishda pedagogik omillarni ham ko'plab topsa bo'ladi. Ular ta'lim mazmunini yangi sifat bosqichiga ko'tarishga mustahkam didaktik asos bo'la oladi va ularni ta'lim mazmuniga ustalik bilan kiritish esa, o'ziga xos innovatsion jarayon bo'lib, bunda o'qituvchidan yuksak pedagogik mahorat talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O'zbekiston xalq ta'limi vazirligi//Yoshlarda xulq-odob madaniyatini shakllantirish (uslubiy qo'llanma).

2.Sayidaxmedov. N.K.Yangi innovatsion texnologiya yordamida ta'lim samaradorligini oshirish usullari//Innovatsiya o'quv jarayoni (tezislar to'plami)-T:2009-106 b.

3.Yuldashev U.Y., Saidova M. ta'limda axborot texnologiyalarni muhiti va o'quv muassasalarining yordamchi o'quv bog'lari // Pedagogik mahorat.-Buxoro.2003№4-82 b.

4.Boyboyev X.va boshqalar.Milliy istiqilol mafkurasi va taraqqiyot.-T.:”Ijod dunyosi” nashriyoti uyi.2002.

5.<http://www.bilimdon.uz>.

